

ФРАНЦИЯ ҚАЗАҚТАРЫНЫҢ ДІНИ ТАНЫМЫ МЕН ДӘСТҮРШІЛДІК ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫ

Мантаева Аяулым Ерлановна

mantaeva-ae@mail.ru

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университетінің 2 курс магистранты,
Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Ғылыми жетекшісі – А.С.Кабылова

Шетелдегі қазақтар мәселесі Қазақ елі үшін әсіресе оның тарихи демографиялық, діни саласының ең бір маңызды мәселесі болып табылады. Оның өзектілігі егеменді Қазақстан Республикасының мемлекеттік, ұлттық, саяси–әлеуметтік, діни–танымдық тағдырына тікелей байланысты. Шетелдегі қазақтар мәселесі еліміздің, ұлтымыздың әрі қарай өсіп, егеменді еліміздің күшеюіне тікелей байланысты, міне сондықтан шетелдердегі қазақтар мәселесін жаңа қырларынан қарастыру қажет.

Еуропадағы қазақ қауымдастығының мәліметі бойынша, бүгінгі күні қазақтар ең көп шоғырланған елдердің бірі-Франция. Қазіргі таңда Францияда шамамен 2 мыңға жуық қазақтар өмір сүреді. Олар Париж қаласы және оның маңындағы аудандарда шоғырланған. Францияда Қазақ диаспорасын қалыптастырған төрт көші-қон кезеңі болды. Оның біріншісі, 1974 жылдан 1982 жылға дейін келген қазақтар Франция аумағына келген кезде ешқандай қиындықтарға тап болған жоқ, еш қиындықсыз жұмыс тапты. Қазақ көші - қонының екінші кезеңі - 1982-1984 жылдар. Олардың барлығы шекарадан өту кезінде туристік визаға ие болды. Үшінші кезең - 1985 жылдан 1987 жылға дейінгі кезең, заңсыз көші-қон кезінде қазақтар Франция аумағына қоныс аударған. 1988 жылдан кейін келген қазақтар шақыру құжаттары бойынша ресми келгендер болып табылады.

Франция қазақтарының рулық құрылымы. Франция қазақтарының 90% – ы Керей руынан шыққан қазақтар. Олардың барлығы Қытай аумағында тұратын қазақтардың туысқан-ағайындастары. Өз кезегінде олар 18 топқа бөлінеді. Олардың арасында Секел, Тасбике, Шеруши, Базарқұл, Қыстаубай, Сарбас, Шұбарайғыр, Молқы, Жадық, Шоқабай, Қарақас, Есағасықазбек, Меркіт, Есдәулет, Ител, Барқы, сондай-ақ Уақ пен Наймандар кездеседі. Рулық бөліністе Франция қазақтары саны бойынша ерекшеленеді. Оларды үш топқа бөлуге болады: көптеген, орташа және аз. Көптеген туыстар: Шұбарайғыр, Молқы, жайдық және Шақабай. Сандық жағынан Орта рулар: Тасбике, Қарақас, Есдәулет және Итал. Олардың саны аз: Секел, Шеруши, Базарқұл, Қыстаубай, Сарбас, Есағасықазбек, Меркіт, Барқы, Найман және Уақ [1, 148 б].

1 кесте рулардың атауы мен отбасы саны

№	Рулардың атауы	Отбасы саны
1	Жадық	33
2	Шоқабай	31

3	Молқы	29
4	Шұбарайғыр	25
5	Тасбике	20
6	Қарақас	20
7	Ителі	14
8	Барқы	13
9	Есдәулет	12
10	Сарбас	7
11	Базарқұл	7
12	Қыстаубай	5
13	Найман	5
14	Секел	5
15	Уақ	5

Франция қазақтары арасында 7 атаға дейін қыз алысып, қыз беріспейтін қазақтардың дәстүрі сақталған. Себебі, олар бір-біріне туысқан болып саналады. Яғни, туыстық байланыстар өте қатты сақталған. Олардың ата-анасы жеті ұрпақтан асса да, олар бір-бірін аға-інісі немесе апа-сіңлісі деп санайды және бір-бірімен некелесуге болмайды. Мысалы, Қытай аумағында тұрып жатқан кезде бұрын үлкен тайпа болып саналатын наймандар ғана өз қыздарына үйленуі мүмкін. Алайда, Түркияға көшіп-қонғаннан кейін, қазақтардың аз болуына байланысты, жергілікті түрік салттарының ықпалымен қазақтар туған апаларының балалары арасында үйленуге рұқсат берген жағдайлар кездеседі.

Франциядағы қазақ диаспорасының діндарлық деңгейлері жоғары дәрежеде. Париждегі қазақтар діни құлшылықтарды орындау үшін әуелі Араб мешіттеріне барып тұрды, өз үйінен алыс емес жерде орналасқан мешіттерге, бірақ уақыт өте келе оларға баруын тоқтатады. Бұл жерде әр түрлі араб елдерінен шыққан мұсылмандардың саны көп болғандықтан, олардың басқа мазхабтарды ұстанатыны себеп болды. Түрік мешіттерін тауып (яғни, ханафи мәзһабын ұстанатындардың), қазақтар сонда ғана бара бастады. Негізгі себебі уағыздар оларға түсінікті тілде жүргізілді. Сондай-ақ, мешіт түріктер арқылы француз қоғамындағы мәселелер туралы білуге болатын орта ретінде қарастырылады.

Мешітте қазақтар Франция Үкіметіне құжаттарды қалай тапсыру немесе алу, сондай-ақ басқа да мәселелер бойынша кеңестер ала алатын болған. Осылайша, түріктер қазақтардың француз қоғамына бейімделуінде транзиттік рөл атқарды. Түркияда Имам Хатип мектебі (түрік тілі: Имам хатип лизиси, "хатип" Араб хатибінен шыққан) орта оқу орны болып табылады. Атауынан кейін, олар мемлекеттік имамдарды оқыту үшін кәсіби мектептің орнына құрылды; Түркияда медресе "Ататүрік реформасының" бөлігі ретінде білім беруді біріктіру туралы Заңмен тоқтатылды [2, 251 б].

Қазақтардың бір-бірімен қарым-қатынасы көбінесе діни мерекелермен байланысты болды. Айт мерекесін тойлау кезінде бір-біріне қонаққа барды. Әйелдер ер адамдарға қарағанда, жиі сөйлесіп, бір-бірімен діни сауаттарымен алмасты. Түркия салт-дәстүрлерін қабылдап, әйелдер Құранды оқуға арналған бір үйде бірге жиналуды әдетке айналдырып, діни құлшылықтар жасады, бірақ қазақтарда бұл қабылданбаған. Кейде қазақ халқы "қырқынан шығару" рәсімін мұндай іс-шараларға француздарды немесе басқа ұлт өкілдерін шақырмаған, тек қана өз ортасында тойлаған.

Францияға келген қазақтар оқуға ұмтылмады, колледжге немесе университетке түсуге тырыспаған. Оның негізгі себептерінің бірі - Түркияда алған білім мен тәрбие. Түркияға келген барлық қазақтар мектепті аяқтамаған. Олардың айтуынша, бесінші сыныпты бітіргеннен кейін ата-аналар өз ұлдарын "имамхатиф" сыныбына беріп, діни білім алып, құран оқып, ал бесінші сыныптан кейін қыздар оқуын тастап, үй шаруашылығын жүргізуге тартылған. Қыздар уақытылы тұрмысқа шығуға тырысқан. Сондықтан олар үшін Францияға келгеннен кейін білім алу негізгі құндылық болып табылмады.

Францияға келген қазақ жігіттерінің көпшілігі кеш үйленді, өйткені құжаттарды ресімдеуді немесе француз азаматтығын алуды күтті. Аралас неке өте аз. Қазақ балалары француз мектептерінде оқыды. Францияда балаларды мектепке қабылдау үшін қажетті құжаттарды немесе дәлелдерді толтырудың ешқандай нысаны болған жоқ. Алайда ата-аналар балалардың мектепте оқуын толық бақылауға мүмкіндігі болмаған. Көбінесе балалар өздері үйде қалды. Мектепте оқыту өте оңай болды. Ата-аналар француз тілін түсінбегендіктен, ата-аналар мектепке жиі бармады. Ата-аналар балаларының университетте оқуына қарсы болмады. Алайда, уақытында үйленуді оқуға қарағанда дұрыс деп санаған. Балалар мектепке барып, тілді үйреніп, алғашқылардың бірі болып қоныс аударған қазақтардың көптеген мәселелерін шеше бастады. Кішкентай балалар аудармашы қызметін атқара бастады. Олар өз ата-аналарына пошта, аурухана, банктер, кейде тіпті құқық қорғау органдарына барған кезде көмектесті.

Жалпы Түркиядан Францияға келген қазақтарды 3 топқа бөлуге болады.

1 - топ. 45 жастан асқан қазақтар, алғаш рет Францияға қоныс аударған. Олардың көпшілігі өзара қазақ немесе түрік тілдерінде араласады, негізінен қазақ тілі басым. Олар өздерін толық қазақ деп санайды. Егер олар басқа қазақтарды кездестірсе, олардың қай тектен, қайдан келгені міндетті түрде қызықтырады. Бұл топтағы қазақтар өз ата-бабаларының шежіресін біледі. Қазақстан туралы әрдайым сөйлесуге дайын, Қазақстанды мақтан тұтады. Мерекелік іс-шараларда ескі әндер шырқалып, "Қаражорға" ұлттық биін билейді. Олар ешқандай жағдайда Франциямен байланыспайды, француз тілін меңгеру деңгейі төмен деңгейде. Олардың барлығы дерлік қазақ қауымдастықтарына баруды қалайды. Үйлену тойларында, мерекелік іс-шараларда қазақ салт-дәстүрлерін орындауға ерекше көңіл бөлінеді. Олар өте діни, қажылық жасау олар үшін қасиетті міндет болып табылады. Олар Францияның саяси өміріне араласпайды, бірақ Түркияда болып жатқан саяси оқиғалар туралы іс жүзінде толық хабардар.

2 топ. Бұл орта жастағы адамдар Түркияда оқуды бастады, содан кейін Францияда мектепті бітірді. Олардың жасы шамамен 35 - 44 жас аралығы. Олардың барлығы өзара тек түрік тілінде сөйлеседі. Тұрмыстық әдет-ғұрып түрік тіліне жақын, алдыңғы ұрпақпен салыстырғанда, олардың арасында түріктермен аралас некелер жиі кездеседі. Екі тілді меңгерген маман Түркияда құнды қызметкер бола алады, жоғары жалақы алады немесе өз бизнесін тез дамытуға мүмкіндік алады. Олар Түркияда болып жатқан саяси оқиғаларға алаңдаулы, сондай-ақ Францияның күнделікті саяси өмірінде болып жатқан оқиғалар туралы хабардар. Олар Қазақстан туралы аз біледі, жұмыста және басқа ортада тек түріктер ретінде ұсынылады. Барлық ерлер түрік командаларының жанкүйерлері.

3 - топ. Бұл Францияда туған және өздерін осы мемлекеттің азаматтары деп санайтын адамдар. Олардың жасы 1-ден 34 жасқа дейін. Бұл топтың өкілдері тек француз тілінде сөйлеседі. Түрік тілін жақсы біледі, бірақ түрік тілінде жаза алмайды, сондай-ақ түрік әдеби немесе ғылыми тілін түсінбейді. Оларды түрік газеттері мен журналдарын оқу, Түркияда болып жатқан саяси оқиғалар қызықтырмайды. Түрік тілі оларға тек ата-аналармен қарым-қатынас жасау үшін қажет, яғни отбасылық байланыстарды қолдау құралы. Көп жағдайда олар француздар мерекелерін жақсы біледі, бірақ түрік дәстүрлері оларға жақын.

Жалпы, біз үш топ ішіндегі өзара қарым-қатынас бірдей деп айта алмаймыз. Егер бірінші топта қазақ ұқсастығы басым болса, екінші топта түрік санасы басым, ал үшінші топ француздық шындықты көбірек сіңіреді. Осылайша, қандай елде адамдар тұрмаса да, үшінші ұрпақ осы мемлекеттің азаматына айналады деп айтуға болады. Қоныс аударған қазақтар мен Франция қазақтарының қазіргі заманғы балаларының бірінші буынының білім деңгейі біркелкі емес. Францияға келген қазақ диаспорасының барлық өкілдері, жоғары білімі жоқ азаматтар. Түркияда олар тек 5-сыныпты бітірді, мектепті толығымен бітірген қазақтардың саны аз. 5-ші сыныпты аяқтағаннан кейін олардың көпшілігі діни білімді жалғастырады. Бірақ, тіпті діни оқуды толық аяқтау мүмкін емес. Бала кезінен бастап барлық еңбекке жарамды жасөспірімдер қойын жайып, ауласын салып, былғарыдан түрлі бұйымдар жасайды. 5-6-сыныптардан кейін қыздардың көпшілігі діни сабақтарға барады, ерте

тұрмысқа шығатын болған, сондықтан олардың оқуын жалғастыру мүмкіндігі болған жоқ. Жалпы, Түркиядан келген қазақтарда ата-аналармен білім алуға деген ұмтылысты қолдамаған. Олардың ешқайсысы Францияға келгеннен кейін университетте немесе колледжде оқуға тырыспады, олардың барлығы қазір егде жастағы адамдар болып табылады.

Қазіргі уақытта 2020 жылдары жастардың жағдайы алдыңғы топтардан түбегейлі ерекшеленеді. Олардың барлығы дерлік Францияда оқып, жоғары білім алуға ұмтылады. Ата-аналар олардың оқуына қарсылық білдірмейді, өйткені француздардың білімге қандай талаптар қоятынын, олардың балалары француздармен тең жұмыс істей алуы үшін жоғары білім, белгілі бір мамандық қаншалықты қажет екендігін түсінеді.

Алайда, Франциядағы қазақ диаспорасы өкілдерінің ұл балалар мен қыздардың білім алуына тең емес қатынасы байқалатынын атап өткен жөн. Соңғы уақытта өз қыздарын одан әрі оқытуды көтермелейтін отбасылар саны артты. Университетте оқитын немесе университетте оқуды жалғастырғысы келетін жастар арасында, көпшілігі қыздар болып табылады. Ал көптеген жігіттер мектепті бітіргеннен кейін жұмысқа орналасу мақсатын қояды.

Ал діндарлық деңгейіне келетін болсақ. Жалпы, Франция қазақтары діндар болып табылады. Олардың өмірінде дін негізгі орын алады. Олардың барлығы Ханафи мәзһабының ізбасарлары. Францияда тұратын кейбір қазақтар: "Біз үшін дін өте маңызды, ата-бабаларымыз бізге біздің дінімізді ұстануды өсиет етті, қарттар оны ұмытпауға, сақтауға және өскелең ұрпаққа мұра ретінде беруге шақырды. Біздің ата-бабаларымыз дінді сақтау үшін Қытаймен соғысып, оны жалғастыру үшін Түркияға көшті. Олар көптеген қиындықтарды бастан кешірді, әртүрлі елдерде соғыс кезінде өз дінін қорғай алды. Егер бейбіт уақытта біз дінді сақтап, оны ұстай алмасақ ұят болады» - деп түсінеді. Франция қазақтарының көпшілігі олардың ата-бабалары дінді сақтау үшін Қытайдан қашқан деп санайды, сондықтан дінді сақтау олардың негізгі борышы болып табылады. Алайда, діни ұстанымдарға байланысты Францияның Қазақ диаспорасын екі топқа бөле аламыз. Атап айтқанда, либералды сенушілер, оларға ерлерді жиі жатқызуға болады. Күнделікті өмірде олар дұға оқу сияқты діни жораларды қатаң ұстанбайды. Екіншіден, қуғынға дейінгі сенушілер. Олар үшін діннің негізгі ұстанымдарын орындау маңызды. Дінді орындауға барлық күш-жігерлерін жұмсайды. Бұл топқа негізінен үлкен жастағы әйелдерді жатқызуға болады.

Әйелдердің діндар екендігін олардың қоғамдық өмірге қатыспайтынын түсіндіруге болады. Негізінен әйелдер қарым-қатынас үшін, бірлескен кездесулер үшін дәл осы діни негізде орта табады. Мысалы, әйелдер жиі Құран оқитын жиналыстарда кездеседі. Олар діни мерекелер қарсаңында жиналады, оларды дайындаумен айналысады, яғни дін әйелдердің жиі кездесуіне себепкер болады. Франция қазақтарына дін әлеуметтендірудің негізгі құралы болды. Дін-Франция қазақтарын біріктіретін әлеуметтік орта құруда басым факторға ие. Бір ай ішінде Керей ірі тайпалық бірлестігіне жататын отбасы өкілдері 14 қатым, 15 ауызашар бірлесе отырып, басқа да діни салт-дәстүрлерді жасайды [3, 415 б].

Олар үшін қажылық жасау өте маңызды және қажылыққа баруға ақша жинау үшін қосымша жұмыстан бас тартпайды. Қазақстанға қарағанда, Француз қазақтары әйелімен бірге қажылық ету дәстүрі қалыптасқан. Франция қазақтарының айтуынша, "қажылық жасау үшін шамамен 4500 еуро қажет. Қажылыққа бару Францияда Түркияға қарағанда оңайырақ болып саналады, себебі Түркияда қажылыққа бару үшін кезек күту қажет, кезекті бірнеше жыл күтуіңіз мүмкін. Францияда мұсылмандардың салыстырмалы төмен деңгейі қазақтарға қажылық жасауды жеңілдетеді. Қажылыққа бару арнайы діни-туристік компаниялар арқылы жүзеге асады, Франциядағы қазақтар негізінен түрік компанияларымен баруға тырысады, себебі тілдік мәселе туындамайды және барлығы ханафи мәзһабын ұстанатын болғандықтан, діни тұрғыда қиындықтар туындамайды [4].

2018 жылы Францияның Қазақ диаспорасы қатарынан 12 адам қажылыққа аттанды, кетер алдында олар Париждегі барлық қазақтарды халаллашмаққа жинап, Құран оқыды. Жалпы олардың діни нанымдарына Түркияның күшті әсері байқалады. Қазақстандағы

қазақтардың емес, түріктерге күнделікті діни тәжірибе жақын. Франция қазақтары тіпті Құран оқуды түрік мулл деп аталады. Олардың арасында Құран оқып, шариғат қағидаларын жақсы білетін адамдар болса да, Құран оқу үшін түріктерді шақыру тәжірибесі қалыптасты.

Алайда, қазіргі жастар дұға оқымайды және дін үшін соншалықты адал емес. Бұрында бірнеше жас бала кезекпен отырғанда, сүрелерді оқып, содан кейін ересектер дұға бастайды. Қазақстанда осындай діни тәжірибе байқалмайды. Жалпы Францияның Қазақ диаспорасы арасында діни бірегейлік этникалық ерекшелікке қарағанда жоғары. Бірінші орынға олар мұсылмандықты, содан кейін ғана қазақ немесе түрік идентификациясын қояды.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Werner, Cynthia. 2017. 'The Dynamics of feasting and gift exchange in Rural Kazakstan', in Ingvor Svanberg (ed.), *Contemporary Kazaks. Cultural and Social Perspectives*. Richmond: Curzon.-148 б.
2. Мантаева А.Е «Батыс Еуропа қазақтарының рухани дүние-танымы», ҚР Халықаралық ғылыми журнал-қосымшасы, Ізденіс, Алматы, 2019.-251 б.
3. Жеменей И. Франция қазақтары (тыныс тіршілігі, салт-дәстүрі). – Алматы, 2017. – 415 б.
4. Carina Guerassimoff. The New Kazakh Migration in France. *International migration*. Volume 41, September 2019.